

GENOCIDSKO ANTIBOSANSTVO
(Nastavak)

GENOCIDAL ANTI-BOSNIANISM
(Continued)

Sažetak

U studiji „Genocidsko antibosanstvo” prikazano je pet sadržaja ideologije antibosanstva uključenih u dogođeni i mogući genocid: (1) orijentaliziranje i samoorijentaliziranje te turčenje i samoturčenje muslimanskog dijela bosanskog naroda; (2) ideologijsko pravdanje rata protiv Bosne i njenog naroda njegovim svođenjem na građanski rat; (3) ideologijsko izvrtanje mogućeg političkog osvješćenja u bosanstvu; (4) anamnestička sredstva za razumijevanje genocidskog antibosanstva i (5) psihološke i epistemološke uskraćenosti u istraživanju genocidske ideologije. Time je, kako smatra autor, ukazano na moguća nadlaženja neovladanosti sadašnjim te posljedično i prijetećim ponavljanjem genocida i drugih zločina.

Summary

In this study on “Genocidal anti-Bosnianism”, five elements of anti-Bosnian ideology are looked at with reference to past and potential genocides: (1) orientalism and self-orientalization and Turkification and self-Turkification as applied to the Muslim section of the Bosnian people; (2) the ideological justification of the war against Bosnia and her people by reducing it to a Civil War; (3) the ideological inversion (and so undermining) of any potential politically conscious Bosnian identity (Bosnianhood); (4) the means and mechanisms for anamnesis in understanding the genocidal anti-Bosnian project; and (5) psychological and epistemological shortcomings in current research into genocidal ideologies. In the author’s view, this analysis at least suggests potential ways to overcome our failure to come to terms the present and future threat of genocide and other crimes being repeated.

Bauk političkog osvješćenja

Antibosanstvo je ideologija, u punom značenju tog pojma, te zato neodvojivo od etnonacijskih politika. Odvojeno je od zbilje te joj zato i suprotstavljeno. Uključeno je u osporavanja i razaranja svih oblika političkog organiziranja na

osnovi vrednovanja i šticeanja društvene pluralnosti, uvjeta i okvira održavanja i razvoja etničkih, rasnih i religijskih zasebnosti, uz nepovredivost ljudske pojedinačnosti u njenom početnom značenju.

Geopolitički prostor, u kojem su Bosna i njen narod sabiruća i izmirujuća srijeda, razlučen je između dvaju stožera nacijskih politika, srpskog Beograda i hrvatskog Zagreba. Odraž tog je u političkom razlučenju bosanskog naroda u dva dijela, srpski, povezan s Beogradom, i hrvatski, povezan sa Zagrebom. Te povezanosti su zapravo hijerarhijske potčinjenosti u odnosima središta i ruba.

Osvješćenje u takvoj nacijskoj teleologiji odražavaju evropsku modernost i sekularizaciju slike svijeta. Jedinstvo bosanskog društva nužno je, u vidicima zagovornika i sudionika takve polarizacije, rascijepiti u njegove kvazinacijske sadržaje, srpski i hrvatski. Usto, opirući dio bosanskog naroda mora biti sveden na njegovo muslimanstvo s temeljenjem u turčijatu. Nužno je, smatraju zagovornici podjele bosanskog naroda, te rascjepe širiti i produbljivati radi ozbiljenja etnonacijskih teleologija srpstva i hrvatstva.

U vizijama Vuka Stefanovića Karadžića te su dvije nacije, srpska i hrvatska, zapravo jedna, srpska. Kako takvo ideologijsko tumačenje nije prihvaćeno, postupno je snažena srpsko-hrvatska dihotomija. Osnovu joj je činila religijska razlika kojoj su temelji predmoderni. Priviđalo se da oba naroda svoja moderna nacijstva osnivaju u davnini, u vremenima prije velikog crkvenog raskola.

Dio naroda koji ostaje izvan te razlučenosti te zagovara i štiti bosansku društvenu pluralnost predstavljan je u vidicima nacijskih homogenosti oko dva spomenuta stožera, političkim neprijateljstvom, srpskim nerspstvom i hrvatskim nehrvatstvom u službi političkom muslimanstvu. Tako je bosanstvo, političko zagovaranje društvene pluralnosti, ideologijski prevođeno u imaginacijski vidik nacijstva u kojem je predstavljano drugom stranom svega neetičkog. Oduzimana mu je svaka uzajamnost s kršćanstvom, iako je neprekinuto trajanje bosanskog naroda u istome jeziku i na istoj teritoriji, u različitim političkim okolnostima, dokaz za suprotno. Bosansko muslimanstvo je dijahronijski neodvojivo od bosanskog kršćanstva. A nebitno je o kojoj teološkoj i ekleziološkoj inačici kršćanstva je riječ. Sve kršćansko dobija samo novo uobličenje u prihvatanju Božije objave vjesniku Hvalu.

Ideologija nacionalizma, i onda kad se u njoj poziva na Boga, isključuje Njegovu apsolutnu transcendentnost, jer je u njoj neprihvativa nemogućnost istog dostojanstva svakog čovjeka i njegove odgovornosti u odnosu prema sebi, drugim ljudima i svijetu. Nacionalizam je sredstvo u političkom

oblikovanju društva. Njime je potvrđivano hijerarhiziranje ljudi u rasponu od nadmoći jednih do slabosti drugih i posljedične opravdanosti da ti drugi ideologijski budu obezluđeni, tako da su zamisliva i dopuštena sva nasilja protiv njih.

Iako je 1948. godine Organizacija ujedinjenih nacija kodificirala zločin genocida te u internacionalnom pravu postulirala do tad nepostojeći pravni instrument, iskustva stečena poslije u slučajevima konkretnih zločina nameću i pravdaju stalna preispitivanja pojma *genocid*. U Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju genocida dano je određenje tog pojma. Leo Kuper, baveći se time, ističe:

Slijedit ću određenje genocida dano u Konvenciji. Ne kažem da se slažem s tim određenjem. Naprotiv, vjerujem da je najveći propust u isključenju političkih grupa iz popisa zaštićenih grupa. U savremenome svijetu političke razlike su gotovo jednako značajna osnova pokolja i uništenja koliko i rasne, nacijske, etničke ili religijske razlike. Prema tome, genocidi protiv rasnih, nacijskih, etničkih ili religijskih grupa općenito su posljedica političkog sukoba, ili su s njime tijesno povezani. Ali, ne mislim da je korisno praviti nova određenja genocida, kad već postoje internacionalno priznato određenje i Konvencija o genocidu koja može biti osnova za učinkovito djelovanje, ma koliko bio ograničen uključeni pojam.¹

Osvrne li se na neosporive, u internacionalnim sudovima presuđene zločine genocida u Bosni, vidljivo je da Republiku Srpsku, epohalno postignuće srpske nacijske teleologije, kako tvrdi Dobrica Ćosić, temelji i uokviruje ideologija genocidskog antibosanstva. Uzdizanje tog postignuća do razine ozbiljenja povijesnih težnji srpskog naroda ne znači i ne može značiti ništa više do skrivanje i šticeenje ideologije antibosanstva. Da je tako, dokazi su slavljenja zločina kao pobjeda, a osuđenih zločinaca kao narodnih heroja. Razdvajanje srpskog naroda od hrvatskog i muslimanskog u Bosni, što je javno obznanjeni politički cilj Srpske demokratske stranke i historijsko homogeniziranje tog naroda, neizbježno uključuje genocid kao sredstvo razaranja bosanskog društva i svake mogućnosti njegovog opstanka u političkom bosanstvu.

Zagovor politički pluralnog društva, što pretpostavlja priznanje povijesne zbilje složenog religijskog tkiva bosanskog naroda, razvijanog i šticeenog stoljećima, temeljna i nesvladiva je zapreka ozbiljenju političkog telosa srpske

¹ Kuper, Leo, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, New Haven (CT): Yale University Press, 1981, 39.

etnonacijske ideologije, osvajanja i potčinjavanja etnonacijskoj vlasti bosanskih teritorija s kojih su odstranjeni svi postojeći i mogući branitelji političkog bosanstva. Takva zapreka nije održiva u teritorijskim poistovjećivanjima s nekom etničkom ili religijskom zajednicom, što je glavni zagovor branitelja genocidske ideologije antibosanstva. Naprotiv, svijet može izaći iz prijetnji genocidnim otvaranjem granica i omogućavanjem da ljudi različitih pripadanja budu u neprestanoj razmjeni. Preduvjet za to je vladavina prava, a ne ideologijskih elita koje i pravo i religiju potčinjavaju svojim strastima, održavajući tako političko stanje izvanrednim i pogodnim za njihovo uzdizanje iznad prava.

Elite uključene u ideologiju antibosanstva ne mogu pristati na nedovršenost pothvata u osporavanju i uništavanju bosanskog naroda, a tako i mogućnosti njegove političke obnove i snaženja. Iako nikada taj narod nije bio svediv na muslimanstvo, iako su ideju bosanstva uvijek branili i drugi, i Srbi i Hrvati i Jevreji i Romi, u vidicima srpskog i hrvatskog antibosanstva ta činjenica je poricana u ime navodnog etnonacijskog interesa. A zapravo sva su postignuća u tim branjenjima i na njima temeljenim bila suštinski protiv interesa naroda u čije ime su poduzimana.

Valja ponavljati da je neosporivo postojanje bosanskog naroda, jer je to očita činjenica. Zagovornici ideologija u kojima to nije uvaženo prijete nasiljem protiv sebe i drugih. Opravdano je preispitivati političke, kulturne i ekonomske prilike tog naroda kroz stoljeća te najstrožijoj kritici iz savremenih vidika izlagati sva tumačenja i pravdanja tih stanja. Da nije bilo povjerenja među različitim zajednicama, ma koliko ono bilo malo, to društvo ne bi opstalo u dugome vremenu, a tako ni dospjelo do stanja u ovome dobu. U modernim nastojanjima na njegovom političkom osvješćivanju, a tako i oslobađanju od nepravednih vlasti i preuzimanju odgovornosti za sebe, nije ni čuvano ni snaženo društveno povjerenje, ni na osnovi njegovih tradicijskih pretpostavki, niti su za njega nuđene mogućnosti novog utemeljenja.

Naprotiv, osporavani i razarani su svi naslijeđeni oblici društvenog povjerenja, a nove mogućnosti za njega svođene su u okvir etnonacijskih teleologija, uz isključivanje drugih. Dihotomijski odnos etnonacijstava srpstva i hrvatstva predstavljan je mogućnošću razgraničenja u dvjema nacijskim državama, što znači potpunog zatiranja bosanskog naroda i njegove političke osvjestivosti. Ali toj se podjeli suprotstavlja postojanje bosanskog naroda i njegova ideologijska nesvedivost na oblik koji bi pravdao ideologijske opsjednutosti podjelom.

U prividu da su svi bosanski pravoslavci svedivi na opće etnonacijsko srpstvo i svi bosanski katolici na opće etnonacijsko hrvatstvo ostaje nerazrješiva

singularnost onih koji u tome neće i ne mogu sudjelovati. Zato ih je nužno u ideologijskim vidicima predstaviti političkom i kulturnom anomalijom, tuđošću, konvertitstvom ili izdajom koja ometa teleologijska ozbiljenja srpstva i hrvatstva. Nužno je u njih učitati sve sadržaje koji će ih na pozornici internacionalnog poretka činiti odgovornim i za zločine kojima su izloženi, a ideologiju koja te zločine omogućuje predstavljati neupitnim sadržajima evropske civilizacije.

Tako su građeni ideologijski pravci izvrtnja etičkog u neetičko, povijesnog u nepovijesno te političkog u nepolitičko. To čime su ideolozi antibosanstva tumačili svoju borbu protiv bosanstva svedenog na ideologijska utjelovljenja bauka muslimanstva vraća evropsko razumijevanje budućnosti na pravdanje odvratnih vjerskih i građanskih ratova, pogroma i genocida nad rasno, rodno, etnički, religijski i politički drukčijim ljudima.

U osvješćenju pravoslavnog naroda u etnonacijskome srpstvu, praćenim osvješćenjem rimokatoličkog naroda u etnonacijskome hrvatstvu, što su ideologijske konstrukcije u kojima su teleologijski razlozi traženi u povijesnim dubinama, postojanje bosanskog muslimanstva nije ništa do prolazni upad u imaginacijske vidike napredujućih etnonacija, a tako i uzrok rascjepa premostivog jedino u ozbiljenju i razgraničenju dviju etnonacijskih teleologija, srpske i hrvatske, u pripadajućim im državama. Zato je pitanje bosanskih muslimana, u etnonacijskim vidicima, rješivo nestajanjem u tom što jesu, primjenom uništavanja i srbiziranjem i/ili hrvatiziranjem i njih i svega njihovog. Ako se odupru tom svođenju na anomalčno tumačenu religijsku zajednicu, ako u povijesti Bosne nađu teleologijsku nit koja ih veže za budućnost, ako poreknu da je Bosna samo teritorija – kako im ustrajno poručuju² – tada je njihovo političko osvješćenje razlog snaženju mržnje onih u čijim imaginacijama je pretpostavljeno njihovo nestajanje.

To što je u posljednjem ratu protiv Bosne učinjeno muslimanskom dijelu bosanskog naroda neosporivo je presuđeni zločin genocida. Iako nijedan zakon nije primjenjiv unatrag u skladu s počelom *nullum crimen sine lege*, na osnovi opisa zločina genocida u Konvenciji Ujedinjenih nacija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, jasno je da su i u bližoj i u daljoj povijesti Bosne i susjednih joj zemalja počinjeni jednaki ili slični zločini. Ali uvijek su

² Patrijarh Irinej, tumačeći crnogorske političke prilike, kaže 15. lipnja 2019. godine za televiziju *Hram*: „Čude se preci da je na njihov presto došao čovek koji ratuje protiv Crne Gore i protiv Srba u Crnoj Gori?! Kao što postoje Šumadinci, Vojvođani, Ličani, Bosanci, Hercegovci, tako postoje i Srbi Crnogorci.” Dostupno na: <http://fakti.org/svetosavlje/irinej-neka-djukanovic-razmisli-sta-cini-da-ne-zasluzi-prokletstvo-i-osudu-srpskog-naroda-i-spc> (pristupljeno: 25. studenog 2020).

predstavljani borbom za oslobođenje od Turaka, iako su značili biološko uništavanje slavenskog muslimanstva i svega njegovog. Političko osvješćivanje bosanskog naroda nije moguće bez suočavanja s tom pojavom, sa zločinima zastiranim fantomom slobode. Razumijevanje prisutne genocidne ideologije antibosanstva tiče se svih koji se osvješćuju u suprotstavljanju vladavine bogova s kojima su pravdana ubijanja, progonjenja i ponižavanja ljudi.

Anamneza, 1

Rat protiv Bosne, s genocidom kao vrhuncem, dogodio se te ga iz sadašnjosti nije moguće mijenjati. Govorenja o njemu, a to znači i istinita i lažna predstavljanja dogođenog, odražavaju stanja ljudi u njihovim sadašnjostima. Ta stanja i stavovi u njima mogu biti mijenjani radi razumijevanja dogođenog i snaženja moralne odgovornosti svih kojih se to tiče u njihovoj sadašnjosti. Dogođeno je neizmjenjivo, jer je prošlost. Zbilo se iz ovladane ili neovladane sadašnjosti.

U činjenici dogođenog genocida dokaz je njemu odgovarajuće neovladane sadašnjosti onih koji su ga izvršili i onih koji su mu žrtve. O pitanju neovladanog i ovladanog sadašnjeg još će biti govora. Ali valja ukazati da dogođeno, kad god je u njemu potvrđena čovjekova odgovornost za činjenje onog što je dobro ili onog što nije, ne može biti promijenjeno. Na to čovjek više nema utjecaja iz svog sadašnjeg. Tako je i s budućim. I dogođenog i onog što treba biti tek dogođeno nema i ne može biti izvan sadašnjeg u kojem je dogođeno ili u kojem će biti dogođeno. Mogućnost utjecanja na promjenu samo je u sadašnjem. Ali čovjek od tog, a to znači od zbilje svog sadašnjeg, nastoji izbjeći u maštu o dogođenom i tome što će tek biti dogođeno, iako njih nema i ne može biti do u njegovom sadašnjem. Opet valja podsjetiti na punu zbilju sadašnjeg i smrti te iz te njihove punine razumjeti da apsolutna punina ne može biti dvoje.

Kad se na to osvrće iz ove ili bilo koje druge sadašnjosti, pred istraživačem, a zapravo pred svakim čovjekom, stoji pitanje: Je li ona neovladana sadašnjost s dogođenim genocidom, s odgovarajućim joj stanjima u pojedincu, društvu i njegovim predstavnicima, prisutna i u ovoj neovladanoj sadašnjosti? Mijenjanje je moguće samo u sadašnjosti, ali nikad i u onome što je dogođeno. Takvo mijenjanje je uvijek u protječućoj sadašnjosti onih koji u svojim iskustvima, neposredno ili u prenijetim svjedočenjima, nasljeđuju dogođeno. Moralna savjest bosanskih ljudi može biti osnažena u njihovom preispitivanju sebe u odnosu s dogođenim, ali samo u njihovoj sadašnjosti.

Preovlađujući odnos prema krivici drugih za dogođeno, za genocid i njegovo naslijeđe prijeti zamaćivanjem i savjesti i potrebe za okretanjem sebi onih nad kojima je izvršen zločin i onih koji su ga izvršili. Takva se prijetnja pokazuje u prihvatanju položaja nedužne žrtve ili opravdivog zločinca koji poriče svoju krivicu i optužuje sve koji govore suprotno. U takvoj prijetnji slabi moralna odgovornost onih protiv kojih je usmjerena, a krivica biva posve prenijeta na druge, u slučaju genocida u Bosni, sa svime što ga uzrokuje i prati, na srpski i hrvatski narod u cijelosti. Takva pojava je najgori od svih mogućih odgovora na pitanje genocida i njegovog poricanja. Nema ni nedužnih ni krivih naroda. Ako krivica nije razlučena, opravdano je zastiranje krivaca imaginacijskom konstrukcijom homogenih naroda i nacija, poistovjećenih s njihovim demoniziranim ili posvećenim vođama.

Važno je zato podsjećati, ma koliko se to moglo činiti nepotrebnim ponavljanjem, na četiri kategorije krivice na koje još 1947. godine upućuje Karl Jaspers – zločinačku, političku, moralnu i metafizičku.³ Nijedna od tih krivica ne može biti kolektivna. Prema njemu, krivica je uvijek na pojedincu. Samo iz političke krivice može biti izvedena kolektivna odgovornost, u smislu da se narod, u kojem i iz kojeg su izvedeni političke elite, ideologija, organizacija te izvršitelji nužni za događanje genocida, mora osvijestiti u svojoj sadašnjosti za dogođeno. Tako narod određuje svoju odgovornost za to što su njegovi pripadnici činili u njegovo ime u prošlosti, za to što nisu mogli prepoznati potčinjavanje zločinačkim voljama pojedinaca poistovjećivanih s narodom i njegovom teleologijom.

Historija dogođenog i dogođeno nisu i ne mogu biti istovjetni. Uvijek se čini da je historijom dogođenog moguće vladati te tako dogođenom dodjeljivati njegovu predstavu umjesto njegove zbiljnosti. U tome i tako moguće je ne samo poricati dogođeno već ga i izvrtati u ideologijski ovladanoj historiji ili u nedogođeno ili u potpunu zamjenu izvršitelja za žrtve i žrtava za izvršitelje.

U suočavanju s pojedinačnom odgovornošću svakog čovjeka pred time trajna je važnost pitanja: Kako i gdje naći i održavati anamnestički postupak za preispitivanje odnosa historije i dogođenog u ovladavanju sadašnjošću i odgovornosti za nju te za to potrebna dijagnostička sredstva? Kriterij za suđenje tome mora uključiti jasnu svjesnost o prirodi ljudskosti u kojoj i izvršitelji zločina i njihove žrtve mogu biti obezljudeeni genocidom, a tako i obezbogovljeni.

³ Jaspers, Karl, *The Question of German Guilt*, prev. Ernst B. Ashton, New York: Capricorn Books, 1947. Ovdje korišteno izdanje: New York: Fordham University Press, 2000, 45–75.

Kada je genocid dogođen, obezljudeње je moguće na obje strane. Na istraživaču je odgovornost da to objasni i kao mogućnost i kao dogođenost, i to u prethodećoj historiji i u trajućoj posljedici. Zato je anamneza ljudskosti svakog čovjeka u njegovoj pojedinačnosti, oduvijek i zauvijek i svugdje, kao *imago Dei* ili *nomina Dei*, kao sudjelovanje u zbilji sadašnjosti punoj i nesvedivoj ni na što izvan nje, uvjet sprečavanja otuđenja čovjeka od sebe u odnosu sa Zbiljom i bivanja u Njoj.⁴

Postavka da je čovjek *imago Dei* u svojoj pojedinačnosti neodvojiv od apsolutnog Boga te zato nepovrediv znači da je i *nomina Dei*, da su u njemu i njime, u njegovu srijedu stvaranjem učitano znanje, darovana sva Božija imena. Kad god se čovjek uzdigne iznad te činjenice, kada porekne počelni položaj svakog čovjeka u cjelini svega postojećeg, poriče i sebe i Boga, a tako i mogućnost bivanja svojim ili slobodnim i odgovornim za sebe, sve ljude i cijeli svijet. Obznana Boga stvaranjem sabranim u čovjeku kao Njegovoj slici ili sumi svih Njegovih imena znači da svemu što izvorno pripada Njemu postoji i opreka. Ali, Božija imena su najljepša, pa je suština Njegove slike upravo obznanjena ljepota u kojoj i kojom se čovjek, svaki pojedinačno, ozbiljuje i to u stalnom odnosu s ukupnošću postojanja koja ga podsjećaju na počelni položaj u stvaranju.

Uvjetna je obznana apsolutnog Boga u stvaranju. To znači da je sve stvoreno, u cjelini i svakoj pojedinačnosti u njemu, svedivo na dvojину u kojoj i kojom se obznanjuje Jedan, apsolutno Lijepi. Dvojina, dvije strane povezane apsolutnom Jestošću, nije učvrstiva, jer je jedna od njih uvijek bliža Bogu, a tako istinitosti, dobroti i ljepoti. Čovjek je udešen da razlučuje te dvije strane te se poistovjećuje s onom koja ga povezuje s Bogom ili vraća Njemu. Eric Voegelin zaključuje:

[...] polje iskustava nije neuređeno mnoštvo već obznanjuje razumljiva svojstva poretka, utoliko ukoliko između načinski različitih iskustava koja proistječu iz 'istine' ontičkog iskustva, nastaju one uzajamnosti koje tome polju daju smjer i onu čvrstinu nepovratnosti, koju je Platon

⁴ U zaboravu ili poricanju da je stvoren kao *imago Dei* (Postanak, 1: 26) čovjek se zatvara u svoju uvjetnost, pa ga raz-Um, razlučenje Uma u protjećućem mnoštvu uvjetnosti, ne usmjerava prema uzlaženju okomicom Jednome, nerazlučivom, već ga okreće neredu nepovezanih oprečnosti. U bivanju *imago Dei*, sabranosti svih znakova u obzorjima i jastvu, čovjek je izvorno primio znanje svih imena (Učenje, 2: 31), pa je i *nomina Dei*. Primio ih je od Boga, jer su izvorno Njegova, a kao takva su najljepša (isto, 59: 24) te povezuju s Njime. Otkrivanjem Božijih znakova u obzorjima svijeta i u sebi te njihovih imena čovjek otkriva sebe a tako i Boga s Kojim ga povezuju um i duh.

uhvatio u svome mitu suđenja. Kako protječuća sadašnjost, s njenim načinima iskustava, napetosti među njima, njenim epohalno predstavljivim događajima koji naznačuju smjer i suđenje, kako sve to može sačinjavati to polje tako da ono postaje, u vremenu svijeta, razumljivi tok historije, neka vrsta biografije protječuće sadašnjosti? Ta sazdanost zbilje razumljiva je toliko malo koliko i razumljivost svijeta posredstvom prirodnih znanosti. Ona mora biti zvana tajanstvom historije.⁵

Samo u okviru te protječuće zbilje sadašnjosti moguće je utemeljiti suđenje o dogođenome i njegovim vidicima u historijama s obzirom na apsolutno dostojanstvo svake žrtve te užasavajuće krivice u svakome nastojanju da njoj, toj žrtvi, budu oduzete svetost i nepovredivost, jer je to poricanje svetosti i nepovredivosti *imago Dei* i *nomina Dei*.

Ako je javna pozornica i dalje otvorena i slobodna zagovornicima genocidskog antibosanstva, ako su osuđeni zločinci heroji na toj pozornici kojima političke vlasti dodjeljuju priznanja, ako brojni neosuđeni sudionici udruženih zločinačkih pothvata žive bez straha od odgovornosti za učinjeno te su politički, kulturno i/ili ekonomski uključeni u društveni poredak, ako je prošlost u kojoj je genocid dogođen neovladana – opravdano je reći da to znači neovladanost sadašnjosti. Ta tvrdnja nužno vodi pitanju: Šta je zapravo sadašnjost?

Jasno je da sadašnjost, ili „sada” u punom značenju tog pojma, jest prisutnost apsolutne Zbilje u Njenoj kontingencijskoj obznani. U sadašnjosti iščezava uobičajena predstava o vremenu usporedivom i mjerivom. Moderna znanost ne uspijeva razriješiti nelagodu s apsolutnom zbiljnošću „sada”, ipak nemjerivom. Samo linearno shvaćeno vrijeme, koje se proteže iz prošlosti te kroz „sada” prolazi u budućnost postaje potčinjivo uspoređivanjima i mjerenjima, ali uz zanemarenje upravo tog „sada”. Eric Voegelin podsjeća na tu sliku vremena:

Nasuprot toj linearnoj zamisli sadašnjeg, koja se u tome obliku javlja od osamnaestoga stoljeća kao posve ideologijski pojam, postoji i drugo značenje sadašnjeg u kojem se sadašnje uvijek odnosi na bivanje čovjeka u njegovoj sadašnjosti (Präsens) pod Bogom. Utoliko ukoliko – dok biva i djeluje u imanentnome vremenu – čovjek jest pod Bogom, on ima sadašnjost. A značenje prošlosti i budućnosti postat će općenito

⁵ Voegelin, Eric, *Anamnesis*, prev. Gerhart Niemeyer, Columbia/London: University of Missouri Press, 1990, 133–134.

protumačivim samo onda kad se polazi iz te sadašnjosti. Jer inače sve bi nastavljalo nepovezano s prethodećim u vanjskome toku vremena. Šta onda znači ovladavanje sadašnjim? Pod ovladavanjem sadašnjim je svojstvo koje treba shvatiti, svojstvo stavljanja sadašnjeg imanentnoga vremena pod suđenje sadašnjosti pod Bogom. Ta vrsta ovladavanja, prema tome, opće je ljudsko pitanje, ne nešto modernoga doba, ne nešto samo za Nijemce, već za svakoga čovjeka: privesti imanentno sadašnje u imanentnome toku sudu sadašnjosti.⁶

Lučenje i razumijevanje dviju predstava sadašnjeg presudni su za pitanje o odgovornosti pojedinca za ovladavanje sadašnjim. U modernoj slici svijeta „sada”, budući da je suštinski u čovjeku i s njime, priječi razdvajanje promatrača od predmeta njegovog promatranja. Zato je bitna postavka znanosti o materijском svijetu nužna isključivost promatrača iz promatranog. Ali to je moguće samo u ideologijskoj imaginaciji. Nema i ne može biti promatranog, a da je iz tog isključen promatrač. Iz tog slijedi da moralna odgovornost pretpostavlja ovladavanje sadašnjeg s razumijevanjem i suđenjem onog što je u prošlosti bila neovladanost sadašnjeg te se potvrdilo u genocidu, a tako i u neovladanom sadašnjem i izvršitelja zločina i žrtava. Ali, ovladavanje sadašnjim znači podvesti se sudu apsolutno Prisutnog i tako shvatiti da pojedinac ne može ni odgoditi ni izbjeći to bivanje koje ga čini neopozivo odgovornim.

Anamneza, 2

Osvijestiti odgovornost za bosansku političku, kulturnu i ekonomsku sadašnjost, u bilo kojem vremenu nakon posljednjeg rata protiv svega bosanskog, znači priznati neovladanost sadašnjeg te se okrenuti protiv tog. Prva pretpostavka za to je osvješćenje bivanja odvojenim od zbilje i iseljenim u njenu ideologijsku imaginaciju. To nije jednostavan pothvat. Ali jedino u njemu i njime moguće je izaći iz vladajuće zapriječenosti opće ljudskosti u gotovo svemu bosanskome.

Brojne su zapreke na tome putu, jer bosanskim društvom vladaju pojedinci i skupine različitih ideologijskih usmjerenja – etnonacionalističkih i etnoreligijskih, marksističkih i progresivističkih, pozitivističkih i sekularističkih, fundamentalističkih i liberalističkih i mnogih drugih. To umnogome otežava ovladavanje sadašnjeg. Vladajući ideologijski nered, u kojem caruju nepismenost u anamnestičkom odnosu prema zbilji i glupost

⁶ Voegelin, *Hitler and the Germans*, 71.

obrazovane svjetine obuzete pohlepom u udovoljavanju libida, jedva je prepoznat u slaboj intelektualnoj manjini njegovih promatrača. Uzroci tog su u trajanju ideologije genocidskog antibosanstva, a zapravo u poricanju opće čovječnosti. To je imaginacijska zbilja bosanskog svijeta, iako mu je temelj priznanje opće čovječnosti u tradicijama jevrejstva, kršćanstva i muslimanstva. Ali upravo taj temelj nerijetko je iznevjeravan u uvjetima neovladanog sadašnjeg.

U neovladano sadašnje učitavano je neovladano onog sadašnjeg u prošlosti. Neovladano sadašnje u prošlosti temeljeno je na ideologijskoj moći da, postajući presudni sadržaj sadašnjeg u pojedincu, zapriječi njegovu odgovornost prema sebi a tako i prema Bogu, da ljude i svijet promatra kao neovisne o njegovome „sada” te djeluje služeći onom na kojeg prenosi svoju odgovornost, ustrajavajući na neograničivoj potrebi za potvrđivanjem u imaginacijskoj neovisnosti, a zapravo u zatvorenosti prema Umu i Duhu.

Prijenos pojedinačne odgovornosti na predstavnike u društvenom poretku ne oslobađa osobne odgovornosti. Pojedinaac je suštinski odgovoran za sve što čini ili propušta učiniti u okviru svojih mogućnosti. Bog o tome u Učenju, Svojoj objavi vjesniku Hvalu, kaže:

Sad ste Nam došli jedan po jedan, kako smo vas i stvorili prvi put, a ostavili ste iza sebe to što smo vam dali. Ne vidimo s vama vaše zastupnike, one koje ste smatrali da su vam drugovi. Veza među vama sada je prekinuta.⁷

Ko god učini dobro, makar težine najsićušnije čestice, vidjet će ga, a ko god učini zlo, makar težine najsićušnije čestice, vidjet će ga.⁸

Nijedna opterećena duša ne nosi teret druge. Pa svome Gospodu bit ćete vraćeni i On će vam reći šta ste činili. On zna misli u grudima.⁹

Prema tim iskazima nedvojbene su odgovornosti pojedinca u njegovome „sada” i uvijek pred sudom Onog Koji Svojim znanjem obuhvata sve te presuđuje posve pravedno. Bivanje pred njim, u neodgodivom suđenju za sve učinjeno u uvjetnosti, zapravo je bivanje pred sobom u razložnoj i svršnoj mogućnosti, u bivanju *imago Dei* i *nomina Dei*.

Kad god su pojedinac i društvo kojem pripada obuzeti historijom koju nazivaju savremenom, tada je to egzibicionizam i moralizam u kojima i kojima nastoje ovladati historijom te tako opravdati sebe pred odgovornošću da

⁷ Kur'an, 6: 94.

⁸ Isto, 99: 7–8.

⁹ Isto, 39: 7.

ovladaju svojom sadašnjošću. Nema i ne može biti savremene historije. Događeno je neopozivo u svojoj nepromjenjivosti. U savremenosti, u punom značenju tog, moguća je promjena stava onog koji preispituje prisutnost ili otisak događenog u sadašnjem.

Neprestanim ukazivanjem na prošle grozote, koje su predmet promatranja iz kojeg je isključeno jastvo promatrača, dokaz je prisutnosti onih minulih neovladanosti sadašnjeg u neovladanoj sadašnjosti istraživača. A samo ta sadašnjost sa svim stavovima promatrača može biti promijenjena i tako razobličeno i prekinuto trajanje genocidske ideologije u oba njena pokazanja – i u onom koji omogućuje izvršenje zločina i u onom koji žrtvu čini nespremnom da razumije prijetnju i da joj se suprotstavi – za što presuđujući preduvjet jest ovladavanje sadašnjošću.

Presudno pitanje o ovladavanju sadašnjim može biti uobličeno i ovako: Je li znanje o događenom osnova promjene u sadašnjem njegovog promatrača? Ako nije, promatrač je odgovoran za mogućnost novog događanja onog što je već događeno. Ako jest osnova promjene, ako su njime promijenjeni stavovi promatrača u njegovom sadašnjem, to znači da on raspolaže anamnestičkim uvidom i dijagnostičkim sredstvima, preduvjetima za onemogućenje ponavljanja događenog u nekoj sadašnjosti.

Za izvršitelje genocida, potčinjene voljama svojih elita i posve uključene u njihove ideologijske slike svijeta i zločinačke organizacije, opravdano je reći da pripadaju ljudima bez otvorenosti prema Umu i Duhu te posljedično i odvojenim od njih. Istražujući razloge javljanja onih političkih, kulturnih i ekonomskih prilika koje su dovele do grozota nacionalsocijalističkog doba, Eric Voegelin upućuje na stanje ljudskosti koju imenuje glupošću. Određuje je kao odlučno čovjekovo odbijanje da sudjeluje u Transcendentnome. To odbijanje znači onemogućenje ljudskosti i, u pojmovima temeljne gluposti, on upravo to razvija kao ključno dijagnostičko sredstvo za dešifriranje uzajamnosti događenog i ovladavanja sadašnjeg.

U tom odbijanju pojedinac svoju volju stavlja u središte, a zapravo svoj libido. Takvim obezbogovljenjem sebe i svijeta poriče i oduzima ljudskost sebi. To može biti smatrano uzimanjem vlastite volje za boga i suđenje sebi sobom. Ali nije tu riječ o volji u izvornom značenju pojma *voluntas* već o libidu, strasti uzetoj za boga. U takvim stanjima svi drugi ljudi su samo gradivo čijim potčinjavanjem obogovljeno jastvo potvrđuje svoju oholost i bezobzirnost prema drugima. Bog u Učenju izričito govori o takvom stanju ljudskosti: „Vidje li onog koji je uzeo svoju strast da mu bude bog?”¹⁰

¹⁰ Isto, 25: 43.

Krajnjom glupošću objašnjiva je nesposobnost ljudi da se suprotstave autoritetu svojih predstavnika u skladu s odgovornošću prema istini i suđenju njome. Važno je podsjetiti da su riječi *glupost* i *gluhost* iste etimologije. I nije tu riječ o gluhosti kao zapriječenosti organa sluha. Gluhost postaje glupost kada ljudi ne mogu biti podsjetiti na njih same, na njihovu odgovornost prema sebi, a tako i prema svim drugim, kada pišu i čitaju, ali ne razumiju, kada slučaju, ali ne čuju. Tada je to glupost u kojoj je porečeno i onemogućeno lučenje istine od laži i pristajanja uz istinu. U ukupnosti čovječanstva nikada nije bilo više pismenih i javno govorećih ljudi, više pisanja i govorenja, ali ipak ostaje pitanje: Je li odnos znajućih, vjerujućih i zahvaljujućih te neznajućih, nevjerujućih i nezahvaljujućih promijenjen u korist prvih? Na važnost tog pitanja upućuju javljanja pojedinaca i ideoloških elita koji pokreću i izvode grozote progonjenja i ubijanja i u ovom dobu, a da su obrazovaniji nego iko od njihovih prethodnika u zločinačkim pothvatima.

Jasnom se može činiti često spominjana manjina znajućih, vjerujućih i zahvaljujućih. Kad god je tako, valja se upitati o mogućem prividu koji zavodi. Čovjek nikada i ništa ne može znati posve. Budući sam uvjetan, i svako njegovo znanje je takvo. Ali upravo to upućuje neuvjetnom Počelu svega uvjetnog, Temelju svega postojećeg. Ako to što uvjetno zna ne povezuje s neuvjetnim razlogom i svrhom svega postojećeg, znanje mu se nudi kao njegova neupitna svojina, a ne kao objava Neuvjetnog.

Uvjetnost svega znanog otvara čovjeka prema apsolutno Znanjem, a tako i apsolutno Lijepom, obznanjenom u uvjetnosti. Zato je znanje veza s Lijepim, neodoljivo privlačnim. Voljenje uvjetno znanog i znanje posve Voljenog jest vjerovanje, veza vjerujućeg čovjeka s Bogom, Vjerujućim. U takvoj vezi čovjek se otkriva kao danost primljena od Voljenog. Zato je zahvaljivanje Darivatelju, Voljenom, ozbiljenje u vrlini, a to znači u darežljivosti, poniznosti i činjenju svega na najljepši način, što jest nadlaženje dvojine i vraćanje sebi u savršenosti razloga i svrhe bivanja. Tek s takvim otkrivanjem suštine ljudskosti društvo i svijet usmjeravani su od nereda hirovite volje obogovljenoga jastva prema Jastvu Boga, a tako i prema zbiljnoj ljudskosti.

U ideologiji genocidskog antibosanstva uključeni su brojni sadržaji koji omogućuju njeno prilagođavanje povijesnim okolnostima u kojima elite odlučuju da provedu genocid. Kada su u svibnju 1992. godine podanici velikosrpske elite u Beogradu odlučili da otpočnu rat protiv Bosne i njenog naroda, proglasili su svoje ratne ciljeve među kojima je prvi razdvajanje od drugih dijelova bosanskog naroda. Nisu time domislili ništa novo, već su u političku zbilju uveli razaranje svih sadržaja povjerenja, bitnog preduvjeta svakog društvenog poretka. Razloge za taj pothvat nalazili su, kako vjeruju, u

religijskim razlikama između njih i rimokatolika te između njih i muslimana. Tako su svoj ratni pohod tumačili nemogućnošću zajedničkog života ljudi različitog religijskog pripadanja.

Prihvaćena tumačenja o nemogućnosti povjerenja među kršćanima (pravoslavnim i rimokatoličkim) i muslimanima dovode u pitanje temelje tih tradicija, postavljene u apsolutnost Boga i nepovredivosti ljudskosti, općenite i pored njenih različitih obznanjivanja. Za takav stav o drugima, s kojima nije moguće živjeti u istom političkom poretku, potrebno je obezljudeње svega što tim drugim pripada, što ih čini drukčijim, a posljedično i njihovo suštinsko obezbogovljenje.

To nije moguće objasniti apsolutnošću Boga Koji Sobom, Svojim Bićem, obuhvata sve, a da u tome ničim nije obuhvaćen, da nije biće među bićima već Biće svih bića. U kakvom god stanju bili ljudi, pojedinačno i skupno, nije im moguće poreći nepovredivost dostojanstva uz priznanje apsolutnosti Boga. Da budu u dostojanstvu i pravima, a tako i u dugovima jednih prema drugim, hijerarhizirani, nužno je apsolutnog Boga detranscendentalizirati i učiniti neapsolutnim bogom kojim pojedinac ili narod može vladati, proglašavajući ga svojim, a sebe izabranim Njegovim. Tako su drugi narodi nužno s krivim bogovima, jer samo jedan može biti pravi.

Time isključuju dostojanstvo ljudi s druge strane granice, jer im je bog krivi. Suprotstavljanje njima i potčinjavanje u ime nacijskog boga smatrano je misijom u izbavljenju od krivih bogova. Takva tvrdnja i na njoj temeljeno uvjerenje nužno obezljudeđu druge s kojima se posljedično ne može živjeti niti graditi odnos na temelju povjerenja. Taj drugi, obezljudeđeni i ogađeni, mora biti izgnan s nacijske teritorije ili na njoj uništen, uz odstranjenje svih tragova njegove prisutnosti. Takav bog, a zapravo bogovi mogu biti opće ime za svaki kontingencijski ideal kojim skupina ljudi, uzdižući svoje postojanje nad druge, poriče cjelinu čovječanstva u kojoj su jezičke, značenjske i simboličke razlike način kojim se objavljuje i održava poredak u čovjeku i svijetu.

U činjenici da je genocid dogođen te da to nije moguće bez podrške velikog broja ljudi, izravnom i voljnom uključenošću, nevoljnim ili posrednim pripadanjem ili šutnjom pred zločinima, obvezuje na preispitivanje stanja u pojedincu, stanja svijesti u kojoj nema osjećanja odgovornosti. Za razumijevanje takvih stanja ljudskosti anamnističke uvide omogućuje odnos zbilje i njene zamjene fantazijskom slikom. Genocidsko antibosanstvo proistječe iz nastojanja da fantazijska zbilja bude nametnuta zbilji. Svi koji u tome sudjeluju izgubili su zapravo zbilju svjesnim ili nesvjesnim odvajanjem od nje radi nametnute im slike etnonacijskih obuzetosti.

Opravdano je reći da je genocid neshvativ izvan zatvorenosti jastva pojedinca u kojem je na razinu najviših vrijednosti uzdignuta neka od učvrstivih konstrukcija uvjetnog svijeta. Kad god to postoji, ta uvjetnost može biti preinačena u Boga Kojim više ne vlada pojedinac već nositelj političke moći, nerijetko predstavljan i kao etički opravdiv upravo tom moću. Posljedica tog je potčinjavanje pojedinca i njegovo ugrađivanje u zamisao o homogenoj etnonaciji, poistovjetivoj s njenim obogovljenim vođom.

Ovladavati svojom sadašnjošću te iz nje razumijevati i suditi o prošlosti, u kojoj je neovladana sadašnjost temelj krivice za genocid i sve druge oblike obezljučivanja, znači otkriti općenitost ljudskosti u njenom bivanju pred Božijim licem uvijek i svugdje, u skladu s učenjskom porukom: „Ne raspravljajte s ljudima Knjige osim na najljepši način, izuzimajući one od njih koji čine nasilje. I recite: ‘Vjerujemo u to što je spušteno nama i u to što je spušteno vama. Naš Bog i vaš Bog jest Jedan i Njemu smo mireći.’”¹¹

Iz kojeg god od svih mogućih vidika to bilo izrečeno, tiče se pojedinca i njegove neopozive odgovornosti za sebe, a tako i njegovog ovladavanja sadašnjošću u kojoj svoj teret odgovornosti ne može prenijeti ni na kog drugog, jer to znači da je pred Božijim suđenjem, neotkazivim i neotklonjivim.

Istraživanje

Genocid u Srebrenici najpoznatiji je zločin u posljednjem ratu protiv Bosne. Mnogi ga smatraju zasebnim, iako je neodvojiv od zločina izvršenih u svim krajevima te zemlje. Tiče se prije svega bosanskih ljudi, ali i svijeta u cjelini. Njegova neshvatljivost, snaga kojom prožima preživjele patnjom i bježanje od zagledanja u njegove razloge i ciljeve prijete narkotičnošću u svijestima i žrtava i krivaca. Od te se bolesti valja liječiti. A to je moguće jedino prihvatanjem da dogođeno bude predmet stalnog proučavanja, traganja za sadržajima u cijeloj pojavi i njenoj razumljivosti.

Je li genocid bio cilj onih koji su ga izvršili? Valja odmah odgovoriti da nije i to smatrati bitnom pretpostavkom njegove razumljivosti. Genocid i cijeli rat protiv Bosne sredstvo su postizanja cilja – poricanja i onemogućenja ozbiljenja bosanskog naroda u povezanosti s njegovim telosom, državom kao uvjetom njegovog upravljanja sobom. Milorad Ekmečić, jedna od ključnih osoba u zagovaranju antibosanstva i traganja za dokazima protiv svega što potvrđuje nemogućnost bosanske države, piše: „Jedan narod se uvek mora

¹¹ Isto, 29: 46.

ponašati kao narod, mora imati nešto zajedničko kroz koje se on kao celina ispoljava. Ne mora da to uvek bude država, iako je smisao istorije svakog naroda da stvori svoju nezavisnu državu.”¹²

Potreban je ogroman trud svake vrste, a prije svega ideologijski, da se iz prve zbilje, tog što jeste vidljivo i neosporivo postojanje bosanskog naroda s njegovom uništavanom ali ipak neuništenom političkom teleologijom, proglasi nepostojećim, a da zločini protiv njega budu opravdani, a tako i cijela povijest prevedena u drugu zbilju, usvojenu za višu i presudniju od prve. Milorad Ekmečić na drugom mjestu piše, kritički preispitujući knjigu Noela Malcolma *Kosovo: A Short History*:

*Jako je naglasio odgovornost srpske vlade u Beogradu za etničko čišćenje muslimana iz Srbije u ratu 1877–1878, ali bi trebalo da zna da do odluka Berlinskog kongresa 1878. nijedna evropska zemlja sem Rusije nije vodila politiku zaštite muslimanskog stanovništva. Ako žele da ostanu u hrišćanskoj državi, nemaju pravnu zaštitu svoje vere. Do Berlinskog kongresa 1878. postoji pravilo u svim dotadašnjim ratovima da muslimansko stanovništvo nema šta da čeka, kad dođe vojska hrišćanskih država. Srpski istoričar nema moralno pravo da brani svoju vladu iz 1878. od vođenja napora da pokrene muslimansko stanovništvo, ali ima obavezu da kaže da je međunarodno pravo to nalagalo i da se muslimansko stanovništvo zadržalo samo u onim zemljama gde nije bilo predominantno varoško, koje se odmah pokrenulo čim je tuđa vojska počela da dolazi. Tamo gde su muslimani bili seljaci, kao u Crnoj Gori, Bugarskoj i Bosni, tamo su ga zakoni i odredbe Berlinskog kongresa sačuvali. Srpski istoričar ne može bežati od činjenice da sve migracije imaju moralnu i humanu stranu, ali po čemu je obaveza da i on od ovoga mora praviti političku propagandu o naopakom karakteru svoga naroda.*¹³

Taj tekst sažima cijeli postupak Milorada Ekmečića u predstavljanju srpske historije s antibosanstvom kao njenim sadržajem. Kaže da je tekst iz kojeg je uzet dani ulomak napisao 1999. godine, a to znači kada je sve o zločinima protiv Bosne i njegovim glavnim izvršiteljima svakome u svijetu bilo gotovo sve poznato. O zločinima koji su izvršeni prije, na koje je moguće primijeniti načelo *nullum crimen sine lege*, Milorad Ekmečić govori kao o nečem što ne potpada čak ni pod etičku odgovornost onih koji su ih počinili, iako im je sadržaj, u doslovnom smislu, genocid.

¹² Ekmečić, Milorad, „Odgovor na knjigu Noela Malkolma *Kosovo – kratka istorija*”, *Naučna rasprava o knjizi Noela Malkolma „Kosovo. Kratka istorija*”, Beograd: Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 2000, 18.

¹³ Isto, 25.

Tako opravdava i svoju odgovornost za to što se događa pred njim, jer, kako slijedi iz branjenog stava o davnim događajima, antibosanski pohodi ne postoje. Ne postoje, jer su i Bosna i bosanski narod, prema njemu, samo opasne fikcije. Ako bi, kako tvrdi, nekog valjalo kriviti za zločine, to nikako nije „naopaki karakter svog naroda”. Jasno je da to nije. Ali postoje krivci, i to u cjelini, elita ideologija i organizacija, koji omogućuju genocid i drugi zločine.

Za sve zločine u Bosni, uključujući i genocid, znali su i Slobodan Milošević i Franjo Tuđman i svi najvažniji činitelji državnih politika Srbije i Hrvatske. Zygmunt Bauman odlučno zastupa stanovište da moderni genocid ima svrhu, pa je nužno sredstvo za njeno postizanje uspostavljanje društvenog poretka u skladu s imaginacijom o potpunoj vlasti etnonacije u isključivo njenoj državi.¹⁴ Genocid nije i ne može biti slučajan. Za određivanje genocida kao predmeta proučavanja njegovih općih sadržaja i pretpostavki razumljivosti važno je prepoznati trajanje genocidske ideologije koja transcendirira njegove konkretne erupcije.

Kao dogođeni, genocid je erupcija. Naglo se pojavi i traje kratko. Ali nema i ne može biti pojava koje su apsolutno skokovite. Svaka od njih ima i historiju i budućnost od kojih je erupcija neodvojiva. Zato se može činiti da su pojave koje prethode genocidu i traju nakon njega pitanje posve drukčije fenomenologije. U tome valja poznati razloge istraživanja genocidskih ideologija, jer bez njih nema ni genocidskih erupcija.

Gregory H. Stanton, istraživač genocida, određuje deset povezanih sadržaja u planiranju i organiziranju te pojave: (1) klasifikacija, razdvajanje od etnički, religijski, nacijski i politički drugih; (2) simbolizacija, dodjeljivanje imena, svojstava i simbola izdvojenim drugim, koji pravdaju odvajanja od njih i njihovu neuključivost u predstave o „našosti”; (3) diskriminacija, oduzimanje prava izdvojenim drugim u svim područjima političke vlasti onih koji se smatraju odvojenim od svih određenih bivanjem drugim; (4) dehumanizacija, poricanje temeljne ljudskosti onima koje je vladajuća skupina, ili ona koja to želi postati, izdvojila, pa ih predstavlja tuđim i nesposobnim za političko i kulturno osvješćenje; (5) organizacija, preduvjet izvršenja genocida za što su potrebne vojska i policija, naročito pripremane za te zločine; (6) polarizacija, sprečavanje i odstranjivanje u političkom organiziranju i djelovanju svih pojedinca i skupina koji ne pristaju na zahtijevani odnos prema drugim kao neprijateljima; (7) pripremanje, planiranje masovnih ubijanja „neprijatelja”,

¹⁴ Vidjeti: Bauman, Zygmunt, *Modernost i holokaust*, prev. Srđan Dvornik, Zagreb: Tim Press, 2017, 131.

zbijanja u ograničena područja ili zatvaranja u logore; (8) progon, potpuno potčinjavanje svih na neprijateljskoj strani radi njihovog uništenja; (9) uništenje, djelovanje vojnih i policijskih snaga ili paradržavnih organizacija s ciljem masovnog ubijanja izdvojenih i koncentriranih skupina; (10) poricanje, odstranjivanje svih dokaza protiv izvršitelja genocida – paljenje tijela, prikrivanje masovnih grobnica, likvidiranje svjedoka i tome slično, uz usporedno tvrđenje da zločina nije bilo, s predstavljanjem okrivljenih kao žrtava upravo onih koji su stradali, te suprotstavljanje istraživanju zločina i sudskim procesima optuženim, a naročito suprotstavljanje internacionalnim sudovima.¹⁵

Svi navedeni sadržaji suština i okvir su genocida. Kada je bilo koji od njih proučavan i predstavljan zasebno, može se činiti neovisnim o genocidu. Ali upravo to je preovlađujući način ideologijskog varanja i onemogućenja viđenja genocidske zbilje. Istraživanje genocidskog antibosanstva nije moguće ako genocidna erupcija, svojstvena za kratko vrijeme, bude odvojena od sadržaja njene historije i budućnosti, od odgovornosti istraživača za njegovu sadašnjost.

Genocid u Srebrenici nije svediv na nekoliko sedmica prije i poslije srpskog osvojenja tog grada. Njegovo izvršenje postaje razumljivo u okviru navedenih sadržaja povezanih jedinstvenom genocidskom ideologijom dugog trajanja, pa zato prisutnom i prije i poslije. I tamo, u drugim krajevima gdje se erupcija genocida nije dogodila tako vremenski zbijeno kao u Srebrenici, ispunjenje navedenih sadržaja neosporiv je dokaz o genocidu u cijeloj Bosni. Ali sve to je sredstvo za postizanje ideologijskog cilja – onemogućenja političkog osvješćenja bosanskog naroda s političkim poretkom koji obuhvata i štiti pojedinačne i skupne različitosti u suverenoj državi.

O različitim razinama genocida u Bosni pisali su, pored ostalih, Lara J. Nattelfield i Sarah E. Wagner¹⁶, Thomas Cushman¹⁷, Friedbert W. Rüb¹⁸, Eric D. Weitz¹⁹ i Marko Attila Hoare²⁰. Ta su djela ovdje izabrana s obzirom na jasne zaključke o neosporivosti genocida u cijeloj Bosni. Ali, i u njima

¹⁵ Vidjeti: Stanton, Gregory H, *The Ten Stages of Genocide*. Dostupno na: <http://genocidewatch.net/genocide-2/8-stages-of-genocide/> (pristupljeno: 18. siječnja 2021).

¹⁶ Nattelfield, Lara J. i Sarah E. Wagner, *Srebrenica in the Aftermath of Genocide*, New York: Cambridge University Press, 2014.

¹⁷ Cushman, Thomas, Genocide or Civil War: Human Rights and the Politics of Conceptualization, *Human Rights Review*, 5/4 (200): 559–564.

¹⁸ Rüb, Friedbert W, Vom multiethnischen Staat zum Genozid: Zur Genesis des Krieges im ehemaligen Jugoslawien, *Kritische Justiz*, 32/2 (1999): 163–181.

¹⁹ Weitz, Eric D, *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation*, Princeton i London: Princeton University Press, 2003.

²⁰ Hoare, Marko Attila, Towards an Explanation for the Bosnian Genocide of 1992–1995, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 14/3 (2014): 516–532.

nedostaje odnos genocida kao sredstva i cilja kojem služi. Zato je pitanje o genocidskoj ideologiji antibosanstva, čiju prisutnost valja poznati u nastavljanju etnonacijskih zalaganja za slabljenje bosanske države, uz vidljive i skrivene podrške iz Srbije i Hrvatske, presudno važno za razumijevanje i sprečavanje mogućeg ponavljanja tog zločina u budućnosti, što nije isključeno sve dok genocidsko antibosanstvo traje.

Ideologija antibosanstva, bitan sadržaj etnonacijskih teleologija srpstva i hrvatstva, prožima, manje ili više vidljivo, politike, kulture i ekonomije Srbije i Hrvatske i sva područja njihovih utjecaja. Bosanskome narodu nikada nije bilo dopušteno da se na zakonit način odupre državnim nametanjima njegovog poricanja i etnonacijskih preoblikovanja posredstvom državne administracije, obrazovnog sistema, obaveznog vojačenja, kulturnih i naučnih ustanova te podržavanih javnih medija.

Slike historije, a tako i kultura te posljedično i obrazovni programi nikad nisu neovisni o ideologijskim okvirima u kojima nastaju i bivaju nametani. Sve od uspostavljanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevine Jugoslavije zvanični obrazovni programi i suštinski i formalno bili su antibosanski. (To nikako ne znači da i prethodni nisu bili takvi. Ali ovdje je riječ o ideologijskom poricanju Bosne i bosanstva u pothvatima etnonacijskih moderniziranja.) Sadržaji bosanske povijesti, a posljedično i kulture i ekonomije, razbijani su u gradivo iskoristivo u etnonacijskim teleologijama. Ako nisu bili iskoristivi, smatrani su i predstavljani suvišnim i ometajućim. Onaj teško iskoristivi ili posve neiskoristivi dio na koji je svođeno muslimanstvo, turčen je i orijentaliziran te trpljen kao iščezavajuća tuđost s budućim tragovima u arheološkim ostacima ili u muzejima.

Etičke kategorije kojima su uokvirivani povijest i kultura antibosanskih sadržaja etnonacijskih teleologija srpstva i/ili hrvatstva smatrane su evropskim, kršćanskim i/ili sekularnim nasuprot tuđim, turskim i orijentalnim. Usvajanje tih etičkih kategorija, uz odlučno odbacivanje njima suprotstavljenih, tumačeno je uvjetom etnonacijskog oslobođenja i uključenja u tokove povijesnog napretka, a tako i opravdanjem za zločine protiv bosanskih muslimana.

U trajanju takvog ideologijskog nasilja Bosna i njeni ljudi otuđeni su od sebe. Iznani su u teleologije antibosanskih sadržaja srpstva i/ili hrvatstva. Bosanski ljudi uglavnom više ne raspolažu postupcima saznavanja koji bi im omogućili da svoje naslijeđe razumijevaju kao svoje. Ono im je manje-više nepoznato. Dihotomije dobra i zla, Turci i vlasi, muslimani i kršćani, Isus i Muhammed, te tradicija i modernost nisu razriješene u etnonacijskim teleologijama srpstva i/ili hrvatstva tako da muslimanski dio bosanskog naroda ima strah od sebe

nepoznatog, da mrzi sebe u tome što jest, pa svoju „maticu” traži u imaginacijskoj utopiji. Tako taj dio bosanskog naroda uglavnom živi u imaginacijskoj tuđini, nerijetko mrzeći to što jest i radeći, svjesno ili nesvjesno, protiv sebe a za ciljeve svojih neprijatelja.

Moderni oblici obrazovanja, odlučno razvijani nakon Drugog svjetskog rata i uspostavljanja komunističkog državnog poretka, bili su antibosanski. Ništa od nacijskih teleologija srpstva i/ili hrvatstva nije odbačeno izuzev politika organiziranih u svezi s njima koje su bile prijetnja ili smetnja komunističkoj vlasti. Pretpostavljenu toleranciju među činiteljima bosanske društvene pluralnosti komunisti su pravdali prvo političkim realizmom. To je, smatrali su, povijesno naslijeđe koje mora nestati u tokovima klasne emancipacije i nadlaženja naslijeđenih društvenih odnosa.

U ideologijskoj pretpostavci da je etnonacijska emancipacija preduvjet klasnoj te da bosanski muslimani moraju svoju raspoloživost za napredak potvrđivati etnonacijskim opredjeljivanjem, ugrađeni su i antibosanstvo i antimuslimanstvo. Dogma o nužnosti nestanka religije u napredovanju znanja o prirodi – a tako je promicana ideologijska postavka o znanstvenom utemeljenju ateizma – nametana je kao srž obrazovnih programa. Tako su potvrđivani razlozi neprijateljstva prema intelektualnom naslijeđu, i kršćanskom i muslimanskom. Suština tog naslijeđa je priznanje da je sve od Transcendentnog te da se Njemu i vraća.

Nijedan od početno utemeljivih oblika tolerancije među religijski različitim zajednicama – autonomno jastvo i njegovo pravo da upravlja sobom i svojim opredjeljivanjima ili jednost Boga prema Kojem vode različiti religijski putevi – nije bio ni prihvaćen ni razmatran u okviru komunističkog ideologijskog poretka. Tako su bosanski ljudi narastali u znanju o ideologijski zadanom poretku društva i svijeta uz istodobno umanjivanje u znanju o sebi u povijesnom trajanju. Samo tako je objašnjivo kako i zašto su u okviru Univerziteta u Sarajevu djelovali neki od najutjecajnijih ideologa antibosanstva – Milorad Ekmečić, Nikola Koljević, Aleksa Buha, Nenad Kecmanović, Petar Mandić, Slavko Leovac, Vojislav Maksimović, naprimjer – ali i neki od okorjelih bosanskih mrzitelja sebe u tome što su bili a nisu htjeli da budu.

Nije čudno da u okolnostima državnom ideologijom osporenog bosanstva, uz promicanje turčenja i orijentaliziranja svih sadržaja bosanske muslimanske kulture i zagovaranje srpskih ili hrvatskih sadržaja antibosanstva kao temeljnih, bude uspostavljena i snažena ideologija antibosanstva kao vladajuća svijest. Od tog bi bilo još čudnije ako nakon neosporivog genocida ne budu otkriveni novi vidici bosanstva, ideje i zbilje harmoničnog religijski pluralnog društva.